

Выводы: 1. Как представляется, способы выражения вопроса, используемые в газетных заголовках, являются весьма разнообразными и отражают жанровую специфику статьи. 2. Простые вопросительные предложения занимают ведущую позицию по цели высказывания в газетных заголовках «АиФ» (68 заголовков из 140). 3. Типология простых вопросительных предложений требует уточнения в связи с изучением особенностей языка СМИ, поскольку, во-первых, знак вопроса в вопросительных предложениях вообще может отсутствовать, во-вторых, также грамматическая структура вопросительного предложения может отличаться от классических образцов, существующих в грамматике русского языка.

Чайка Н.У. (Минск, Беларусь)

ТИПОЛОГІЯ СІСТЭМЫ МОУНЫХ МЕХАНІЗМАУ: ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСНОВЫ

Моуныя механізмы на працягу гісторыі мовазнаўства вывучаліся у межах розных сінтаксічных школ і напрамкаў. Тэарэтычная база структурнага сінтаксісу кваліфікавала механізмы як структурнае узаемадзеянне паміж моунымі адзінкамі [Л.І. Бурак, Е.В. Грудева, L. Bednarczuk]. Метадалагічныя прынцыпы семантычнай сінтаксічнай школы вывучалі моуныя механізмы, заснаваныя выключна на спалучальнасці лексем або сінтаксем [Л.А. Божок, М.Р. Anstey, К. Carlson].

Сістэма моуных механізмаў адлюстроўвае законы і заканамернасці, што рэгулююць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Кампенсацыя эліпсіса ажыццяўляецца з дапамогай моуных сродкаў розных узроўняў – сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага, фанетычнага, таксама можа быць абумоўлена лопка-семантычнымі фактарамі (імпліцытная семантыка). Клас моуных механізмаў, што рэгулююць функцыянаванне эліптычных канструкцый паводле якаснага і колькаснага складу, не мае аналагаў у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы.

Структурна-сэнсавыя моуныя механізмы. Структурна-сэнсавыя моуныя механізмы рэгулююць структурна-сістэмную абумоўленасць функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Структурныя фактары праяўляюцца ў кампенсацыі сэнсу сказа шляхам разгортвання сінтаксічных пазіцый, а таксама ва ўзаемадзеянні кампанентаў у структуры звышфразавога адзінства. Сэнсавыя фактары рэалізуюцца ў сэнсавай спалучальнасці або ва узгадненні структурных кампанентаў. Выражаны характар механізм структурна-сэнсавога рэгулявання набывае ў канструкцыях з поліфункцыянальным характарам залежных сінтаксем, дзе адзіным сродкам маркіроўкі сэнсу выступае структурны кампанент – аднародныя выказнікі, адасобленыя члены, параўнальны зварот, устаўная канструкцыя. Сутнасць структурна-сэнсавога рэгулявання заключаецца ў вызначэнні кола лексем, што могуць узгадняцца з залежнай сінтаксемай і замяшчаць сінтаксічную пазіцыю выказніка. Сэнсавое узгадненне (у адрозненне ад сэнсавай спалучальнасці, якая рэалізуецца пераважна на базе падпарадкавальнай сувязі) структурна абумоўлена і можа ажыццяўляцца на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі: *Міхась доўга – на раку за вёскай і адарвацца не можа* (Б. Мікулч); паупрэдыкатунай: *Над вёскай белья*

воблачки, час ад часу сплянуцься (Янка Брыль), далучальнай: *Трэба было пахаваць паклажу. І Лявон – у хату да дзеда Саукі, і не што-небудзь, а ваенную маёмасць* (Г. Далдовіч), інтрадуктыўнай: *Іван Сідаравіч пра усё – з інтарэсам (а слухаць ён любіў)* («Белая Русь»).

Функцыянаванне складаных канструкцый з эліпісам дзеяслова абумоўлена падключэннем яшчэ і сінтаксічных адносін, на аснове якіх ажыццяўляецца семантычнае узгадненне або спалучальнасць. Абавязковай умовай рэалізацыі сэнсавага узгаднення выступае сінтаксічны паралелізм, які назіраецца ў складаных сказах розных відаў з адносіннамі адначасовасці, паслядоўнасці, неадпаведнасці і інш.: *Жыта – у Хведарава гумно, авёс і пшаніцу – у Грыбковае, грэчку і проса – да Алёшы Губатага* (І. Мележ) або ў канструкцыях з канстантнай маркіроўкай семантыкі: *За невялічкай паласой лесу – паляна, і там жа, побач з ёй, – малады дубоўнік* (І. Стадольнік).

Механізм сэнсавай спалучальнасці рэгулюе функцыянаванне разнавіднасцей поліпрэдыкатыўных адзінак з сінтаксічным падпарадкаваннем, гэта значыць з адносіннамі аб'ектнымі, атрыбутыўнымі, акалічнаснымі і інш.: *Калі старшыня сказаў, што надзел пойдзе пад калгас, мы не адразу паверылі, што гэта ён нам* (І. Мележ). Аналагічным чынам рэгулюецца функцыянаванне самастойных сінтаксічных адзінак у структуры звышфразавога адзінства, заснаванае на прычынных, мэтавых, умоўна-выніковых і іншых адносіннах: *А я думаю: прыду з вайны, хату добрую пастаўлю. Каб першыя промні – у нашы вокны* (А. Дудару). Адрозненне паміж часткамі складанага сказа і кампанентамі звышфразавога адзінства выяўляюцца ў характары аб'ектаў спалучэння. Пры немагчымасці рэгуляваць функцыянаванне з дапамогай семантыка-сінтаксічных адносін падключаюцца лопка-семантычныя, якія, у адрозненне ад сінтаксічных, падразумяваюць віды рэфэрэнтнай аднесенасці прэдыкатаў і аб'ектаў і змену іх лексіка-граматычнага класа і сінтаксічнай функцыі: *Глядзеў на вуліцу і бачыў: па Крыўой праязджалі дзве фурманкі. Каля прыздняя – селянін у зімовай салдацкай шапцы, у суконнай жакетцы, нізенькі. Другі – у адной картовай сарочцы* (С. Баранавіч).

Фармальныя моўныя механізмы рэгулююць фармалізацыю сістэмы семантычных тыпаў канструкцый з эліпісам дзеяслова – пабудову мадэлей і структурных схем у строгай адпаведнасці з тыпам прэдыката. Фармалізацыя адгрывае важную ролю ў выяўленні семантычнай тыпалогі канструкцый з эліпісам дзеяслова. Тыповы характар набываюць не сінтаксемны (як лічыць большасць даследчыкаў), а семантычныя кампаненты і мадэлі. Напрыклад, мадэль *данатар – прэдыкат – рэцыпіент – данатву* указвае на семантыку актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння, *агенс – прэдыкат – дырэктыву-фініш* – на семантыку руху. Фармалізацыя прадастаўляе зручны спосаб апазізіў і класіфікацыі семантычных тыпаў канструкцый з эліпісам дзеяслова на узроўні мадэлей без уліку канкрэтнага лексічнага напамнення. Пабудова структурных схем дазваляе сістэматызаваць увесь арсенал структурна-сінтаксічных сродкаў, з дапамогай якіх рэалізуецца тая ці іншая мадэль. Фармалізацыя выступае адзіным магчымым спосабам выяўлення ступені частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей.

Сэнсавыя моўныя механізмы. Сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць зашчэненне эліпсаванага выказніка семантычна тоесным кампанентам (які выступае ў якасці паказчыка), дзейнічаюць выключна на узроўні семантычнай мадэлі канструкцыі і абумоўлены законамі семантычнай спалучальнасці і семантычнага узгаднення. Якасць склад мадэлі рэгулюецца выключна тыпам прэдыката і не дапускае «чужых» кампанентаў. Зрэдку назіраюцца выпадкі, калі кампанент выкарыстоўваецца ў некалькіх семантычных тыпах (напрыклад, пацыенты ў канструкцыях з семантыкай перамяшчэння і тыпунага дзеяння, спосаб у канструкцыях з семантыкай актыўнага дзеяння і руху і інш.). Семантычна тоесны кампанент набывае тыпізаваны характар, напрыклад, паказчы семантыкі руху выступае адзін з лакатыўных кампанентаў (дырэктыву-фініш) або, пры адсутнасці, – медыятыў: *Я – у вёску і Я – пехатой*.

Сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць функцыянальны дыяпазон сінтаксем у радыгме эліптычных сінтаксічных мадыфікацый з імпліцытнай семантыкай. Сутнасць доўгага рэгулявання заключаецца ў здольнасці кампанента набываць імпліцытную семантыку на аснове логіка-семантычнага узаемадзеяння. Сінкрэтычны характар сінтэмы (калі іх форма і функцыя не супадаюць) значна пашырае функцыянальны дыяпазон базавых канструкцый. Напрыклад, сінтаксема *пасадыць (моркву)* можа набываць функцыю інфінітыва: *Маці пайшла павярнуць сена. Я – пасадыць моркву* і тэмпарат (імпл.): *– Ты – надоўга? – Толькі пасадыць моркву і назад, другая з якіх кваліфікуе як імпліцытная*.

Аktуалізацыйныя моўныя механізмы. Аktуалізацыйныя моўныя механізмы рэгулююць эксплікацыю сінтаксічных значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова. Прэдыкатыўныя катэгорыі кваліфікаваць паняціныя (Г.А. Золатава), азначныя (Л.І. Бурак), семантыка-граматычныя (Т.Р. Рамза). Аднак адсутнасць базавага сродку выражэння названых значэнняў падставы нам кваліфікаваць іх як аktуалізацыйныя ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова. Эксплікацыя значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці абумоўлена сінтаксічнымі (сінтаксічны паралелізм і сінтаксічныя адносіны), структурнымі (наяўнасць дэтэрмінаванага члена сказа), лексічнымі (лексічны спосаб выражэння тэмпаральнасці і персанальнасці) і фанетычнымі (інтанацыя) фактарамі. Адметнасць аktуалізацыйных моўных механізмаў заключаецца ў здольнасці іх выкарыстоўваць рознаузроўневыя адзінкі ў якасці функцыянальнага эквіваленту базаваму сродку – дзеяслову.

Аktуалізацыйныя моўныя механізмы. Аktуалізацыйныя моўныя механізмы рэгулююць эксплікацыю сінтаксічных значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова. Прэдыкатыўныя катэгорыі кваліфікаваць паняціныя, азначныя, семантыка-граматычныя. Аднак адсутнасць базавага сродку выражэння названых значэнняў дае падставы нам кваліфікаваць іх як аktуалізацыйныя ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова. Эксплікацыя значэнняў тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці абумоўлена сінтаксічнымі (сінтаксічны паралелізм і сінтаксічныя адносіны), структурнымі (наяўнасць дэтэрмінаванага члена сказа), лексічнымі (лексічны спосаб выражэння тэмпаральнасці і персанальнасці) і фанетычнымі (інтанацыя) фактарамі.

рамі. Адметнасць актуалізацыйных моўных механізмаў заключаецца ў здольнасці іх выкарыстоўваць рознаўроўневыя моўныя адзінкі ў якасці функцыянальнага эквіваленту базаваму сродку – дзеяслову і аб'яднаць іх у сістэму кампенсаторных сродкаў на аснове адпаведных параметраў.

Інтэрпрэтацыйныя моўныя механізмы. Інтэрпрэтацыйныя моўныя механізмы рэгулююць спосабам эліпсавання іерархічную арганізацыю камунікатыўна значных кампанентаў і сінанімічныя пераўтварэнні сінтаксічнай адзінкі. Яны вызначаюць функцыянальны дыяпазон сінтаксем у парадыгме эліптычных сінтаксічных мадыфікацый з катэгорыяльнымі зменамі і сінанімічнымі пераўтварэннямі кампанента. Семантычная функцыя сінтаксемы інтэрпрэтуецца ў адпаведнасці з кантэкстуальнымі фактарамі або трансфармацыйнай парадыгмай.

Літаратура

1. Божок, И.А. Семантическая организация эллиптических предложений / И.А. Божок // Семантика слова и семантика высказывания : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1989. – С. 22–32.
2. Бурак, Л.І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л.І. Бурак ; навук. рэд. М.А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975. – 256 с.
3. Грудева, Е.В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е.В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
4. Anstey, M.P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M.P. Anstey // Linguistics. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
5. Bednarczuk, L. Elipsa a spójność tekstu / L. Bednarczuk // Składnia, stylistyka, struktura tekstu / pod red. M. Krauz, K. Ozoga. – Rzeszow, 2002. – S. 42–45.
6. Carlson, K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.